

CHO'LPON HAYOTI VA IJODIY FAOLIYATIDA RUHIYAT, BADIYYAT MASALARI...

Ahmedova Pokiza Rustamovna

Nukus davlat pedagogika inστιiuti Turkiy tillar fakulteti talabasi

Annotatsiya. XX asrning 10-yillarida adabiyet maidonida tong yulduzi ўlarok kўringan va шу sababli Фитрат томонидан Чўлпон тахаллуси билан “тақдирланган” шоир ана шу авлод орасидан отилиб чиқиб, ўзбек шеъриятини миллий уйғониш қуролига айлантирибгина қолмай, унинг тили ва услубини, шакл ва воситаларини янгилаб ҳам берди.

Kalit soʻzlar. Choʻlpon sheʻriyat, xalq, maʼnaviyat.

Choʻlpon ijodini: sheʻrlari, hikoyalari, romani va maqolalarini oʻrganar ekanmiz, uning adabiyot haqida: “Endi ey qardoshlar! Adabiyot oʻquylik. Adiblar yetishdirayluk, “Adabiyot kechalari” yasayluk! Ruh, his, tuygʻu, fikr, ong va oʻy olayluk, bilayluk. Agarda “bayoz” va bemaʼni bir-ikki dona kitoblar ila qolsak, mahvu inqiroz boʻlurmiz. Yuragimiz kundun-kun toshdan ham qattigʻ boʻlur. Yurakni eritayluk, ruh berayluk, inqiroz boʻlmayluk... Hozir bizga birdan-bir lozim boʻlgʻan narsa — adabiyot, adabiyot, adabiyot...” degan fikrlarini eʼtibordan chetda qoldirib boʻlmas. Oʻn olti yoshli Choʻlponning yonib-kuyib aytgan ushbu gaplaridan ham maʼlumki, Choʻlpon ne chogʻliq xalq uchun, millat uchun qaygʻurib yashaganligi. Qachonki xalq maʼrifatli, ilmli, oʻz haq-huquqlarini biladigan, himoya qila oladigan, kerak boʻlsa, talab qiloladigan, ziyoli boʻlmas ekan, yurtni ozod qilish, mustaqillik uchun kurashish befoyda ekanligini, istiqloлга erishish uchun, avvalo, xalqni maʼrifatli qilib, nima uchun kurashyapti, kim uchun kurashyapti buni oʻzi faxmlab yetmaguncha harakatlar natija bermasligini juda erta tushunib yetgan. Shuning uchun ham u har qanday janrdagi asarlarida xalqqa murojaat bilan chiqqandek boʻladi.

Adib ijodidagi sheʻrlarda ham xalqni ogohlikka, birdamlikka chaqiradi. Choʻlpon sheʻrlarini oʻqir ekanmiz, xuddiki soʻqir insonga hassa tutgandek, yaʼni yoʻlsiz yoʻlni topolmayotgan insonga yoʻl koʻrsatayotgandek boʻladi. Uning sheʻrlarida, nafaqat sheʻrlari, balki boshqa janrdagi asarlarida ham xalqqa qarata: “Ey insonlar, koʻzingizni kattaroq oching, yon-atrofingizga qarang, nimalar boʻlyapti, bu gʻaflat uyqusidan uygʻoning, kishanlardan xalos boʻlish vaqti keldi, boshingiz va qaddingizni koʻtaring”, degandek boʻladi. U yoniq, har vaqtda uygʻoq qalbli, har qanday vaziyat yoki holatga oʻzining teran nigohi bilan boqib, xolisona fikr ifodalay oladigan insonlarning soni koʻpayishidan umidvor yashaydi. Choʻlpon sheʻriyati haqida gap ketganda uning jasoratini eʼtirof etmaslik mumkin emas. Nega deganda, Choʻlpon oʻsha davrda turib, shu tuzumni qoralab, bemalol mustaqillik, erk, hurriyat, ozodlik haqida sheʻrlar yoza olgan. Bu hazilakam gap emas. Uncha-muncha insonning qoʻlidan kelmaydi bu ish. Tuzumga qarshi qoʻyilgan, ozodlik madh etilgan sheʻrlar yozish uchun yo insonning boshi ikkita boʻlishi kerak yoki yuragi. Bunday sheʻrlar, maqolalar, hikoyalar yozar ekan, eʼlon qilar ekan, Choʻlpon boshini allaqachon kundaga qoʻyib boʻlgan edi, menimcha.

U bunday ruhdagi asarlariga oʻz ruhini oz-ozdan, sekin-asta joylab borgan. Balki shuning uchun ham sheʻrlarida Choʻlponning oʻzgacha ovozi, kechimi, sadosi sezilib turadi. “Choʻlpon” deyilganda beixtiyor “shaxsiyati va sheʻriyati bir ijodkor” degan taʼrif yodimga tushadi. Darhaqiqat, Choʻlpon qanday koʻringan, yashagan, ichidan qanday kechinma oʻtkazgan boʻlsa, uni qogʻozga tushirgan deb oʻylayman. Bejirim, jimjimador, boʻyoqdor soʻzlardan koʻpam foydalanavermagan va balki shuning uchun ham sheʻrlari sodda, ravon, oʻqishlidir.

Abdulla Qodiriy adabiyotimiz tarixida yangi janr: romonchilikni boshlab bergan boʻlsa, Abdulhamid Choʻlpon sheʻriyatda oʻz yoʻli, oʻz yoʻnalishini yaratib bergan ijodkor deb bemalol ayta olamiz. Nabi Jaloliddin aytganidek: “Agar Olloh imkon bersa, jurʼatingiz yetsa,

Oybekdan, G'afur G'ulomdan (darvoqe, Usmon Nosirdan), Erkin Vohidovdan, Abdulla Oripovdan, Rauf Parfidan, Omon Matjondan, Shavkat Rahmondan, Usmon Azimdan, Xurshid Davrondan, hatto Ulug'bek Hamdamdan (she'r yozmagan ustozlar Erkin A'zam, Shukur Xolmirzayevdan ham) va hokazolardan so'rab ko'ring: XX asr o'zbek adabiyotining eng zo'r shoiri va yozuvchisi kim deb. Ular bir xil javob beradilar, u - Cho'lpon! Chunki sanalgan ustozlarning hammalari Cho'lpon (shakl, tajriba, intilish, yangiliklar)ning yengidan chiqqan". Nega endi hammasi Cho'lponning yengidan chiqqan? Yengda o'zi nima bo'ladi? Qo'l. Chunki ularning barchasi she'riyatda ham, nasrda ham (to'laligicha emas albatta, qaysidir jihati bilan) Cho'lpon qo'lini mahkam turib, unga ergashishgan. Cho'lponni o'ziga ustoz deb bilishgan.

Cho'lpon an'anasini davom ettirishgan. Shu o'rinda Nabi Jaloliddinning: "XX asr o'zbek adabiyotining eng zo'r shoiri va yozuvchisi—Cho'lpon", degan fikriga birozgina e'tirozim bor. Negaki, bu jumlada faqat "shoiri" deganida edi, bunga hech qanday e'tiroz ham, shubha ham yo'q edi, biroq "yozuvchisi" degan o'rniga biroz to'xtalmoqchiman. To'g'ri, Cho'lponning "Kecha" romani ham saviyasi, yozilishi, uslubi juda chiroyli, barkamol asar. O'z davri uchun ham, bugun uchun ham. Biroq o'sha davrda, ya'ni Cho'lpon bilan yonma-yon, zamondosh, maslakdosh, "romanchiligimiz otasi" deya e'tirof etilgan Abdulla Qodiriy ham bor edi. Bu joyda balki men xato yondoshayotgandirman. Bilmadim. Lekin Abdulla Qodiriyning "O'tgan kunlar"i "Kecha" romanidan (nisbatan albatta) birozgina peshqadamroq har jihatdan. Ammo tan olishimiz kerak "Kecha" ham o'sha davr uchun katta hodisa edi.

Bundan tashqari, hikoyalarida ham o'zgacha mavzu, o'zgacha taqdir egalarini olib chiqqan. Nazmda yangi uslub yaratgan Cho'lpon nasrda ham o'z usuliga ega bo'lgan. Balki shuning uchun ham Nabi Jaloliddin "eng zo'r yozuvchi" deb ham e'tirof etgandir. Davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoyev ta'kidlab o'tganidek: "Cho'lpon asarlari ham insonni tong yulduzi kabi uyg'onishga da'vat etadi". Darhaqiqat, Cho'lpon asarlarini o'qir ekansiz o'zingizda o'zgacha hissiyotlar kechayotganini sezib turasiz.

"Har bir asar ichida ma'lum darajada muallif o'zi bo'ladi", degan fikr juda ko'p bora takrorlanadi. Darhaqiqat, Qodiriy asarlarini o'qir ekansiz, o'zingizda beixtiyor so'zlashda, tinglashda, fikr bildirishda, yurish-u turishda, umuman, har jihatda qandaydir o'zgacha odob, tavoze' shakllanib borayotganini his etib turasiz, Cho'lpon asarlarini o'qiyotganda esa (bu o'rinda "Kecha" romani nazarda tutilyapti), o'zingizda qandaydir bir kuch, shijoat, isyonkorona ruh, yengib bo'lmas iroda paydo bo'lgandek bo'ladi. Shu o'rinda sevimli adibimiz O'tkir Hoshimovning: "Har qanday badiiy asarda ham ma'lum ma'noda muallif tarjimayi holining bir bo'lagi bo'ladi. Sababi yozuvchi o'z asariga qalbini bag'ishlaydi", degan fikrlari yodga tushadi. Haqiqatan ham, har kim o'z taqdiri, o'z yo'nalishi, o'z so'ziga ega. Shuning uchun ham millionlab bir-biriga o'xshamas taqdirlar, bir-birini takrorlamas asarlar bordir.

Cho'lpon ijodini o'rganib borar ekanmiz, uning dovyurakligiga, haq so'zni hayiqmay ayta olishiga, o'jar, bukilmaz irodasiga tasannolar aytamiz. Biz hali ham Cho'lpon ijodini to'la-to'kis tushunib yetganimiz yo'q deb o'ylayman. Negaki, uning ijodida biz e'tibor bermagan yo berilgan bo'lsa-da, to'liq yoritib berilmagan o'rinlar ko'p. Biroq Cho'lpon ijodini xolisona tadqiq etish, imkon darajada mukammalroq o'rganishga harakatlar davom etmoqda. Yangi o'sib kelayotgan avlodning mustaqillikni, istiqlolni yurakdan his etishi, qo'rqmas, dovyurak, jasoratli bo'lishi uchun Cho'lpon haqida ko'proq gapirishimiz, uning nomini ulug'lashimiz kerak. Ana shunda o'sib kelayotgan yosh avlod jasorat hech qachon unutilmasligiga amin bo'ladilar.

Bugungi kun yoshlari uchun Cho'lponning faqatgina asarlari emas, balki hayot yo'li ham katta ibrat, buyuk maktabdir. Bugungi kun istiqlol yoshlari Cho'lpon orzu qilgan, biroq yetisha olmagan mustaqillik davrida yashamoqdalar. Ular Cho'lponning faqatgina o'y-hayollarida bo'lgan bu istiqlol davrining qadriga yetib, Cho'lponning armonlarini ro'yobga chiqarib, o'qib-o'rganib, shu yurt ozodligi, tinchligi va kelajagi uchun o'z hissalarini qo'shib yashamoqlari shart. Jadidchilik davri namoyandalari bo'lgan Cho'lpon, Fitrat, Elbek, Botu,

Qodiriy – barcha-barchasi hech qachon o‘lgan emas, ular nomlari mangu barhayot. Bu nomlar har birimizning yuraklarimizda, qalblarimizda yashamoqda.

Cho‘lpon tabiat go‘zalligining qadriga etish, unga oqilona va odilona munosabatda bo‘lish qanchalik zarur bo‘lsa, millatlar va xalqlar o‘rtasidagi munosabatda ham noziklik, adolat bo‘lishini istaydi. Shubhasiz, uning bu fikrlari 20-yillarda osmondan tarasha tushganday tuyulgan edi. «Ko‘gard vodiysi» maqolasida Jalolobodga chiqqan sayohat taassurotlarida ijtimoiy, demografik muammolarni ham o‘rtaga tashlaydi. Mutafakkir ta‘biricha, Jalolobod qishlog‘i yoki shaharchasining kun chiqish biqinida baland adirlar bor. O‘shalarning bir chekkasidan chiqib yotgan «dardga davo» buloqlar, burungi chor hukumatining diqqatini yaxshigina jalb qilgan edi. Chor hukumati u joyni yaxshi va mukammal bir sayfiyya (kurort) ga aylantirib, shimol va g‘arbning olifta boy bolalari uchun ham shifo manbai, ham fahsh uyasi qilmoqchi edi. «Vatanparvarlik», «millatchilik» kabi so‘zlarga boshqacha ma‘nolar berildi. Ayniqsa, «Qiz buloq» degan buloqning yonida turib Ko‘gard vodiysiga nazar solsak, unda qator chizilib ketgan o‘rus qishloqlarini ko‘rsak... maqolaning mafkumi yana ham ochiq fahmlanadir.

Chor hukumatining muhojarat (ko‘chirish) idorasi chinakam iqtidorli kishilar qo‘liga topshirilgan edi. Bu atrofda, fikrimcha, Shu Jalolobod, Ko‘gard vodiysidan unumlik tuproq bo‘lmasa kerak. Shu joyga eng katta muhojir qishloqlari solingan, eng qora muhojirlar o‘rnatilgan... o‘sha muhojir qishloqlarning o‘rtasida yarqirab ko‘ringan haybatlik butxona qubbalari... chor hukumatining niyat va irodasini ko‘rsatib turadi...» Cho‘lponning 1924 yili yozgan bu so‘zlari nainki o‘zining jasoratligi bilan, ayni choqda, bashoratligi bilan ham kishini hayratga soladi. Chor hukumatining chekka o‘lkalarga o‘ylamay-netmay xalqlarni ko‘chirishi, bir tomondan, mustamlakachilik siyosatining yorqin ifodasi bo‘lsa, ikkinchi tomondan, hozirgi payt millatlararo nizolarning kelib chiqishiga ham sabablardan biri sifatida qaralmog‘i kerak.

Cho‘lpon dunyoqarashi insoniyat ilg‘or tafakkuri ta‘sirida, jonajon o‘lka tabiati va qishloqlari, turmush tarzi, hayoti va faoliyati ta‘sirida, o‘z davri ijtimoiy, siyosiy, falsafiy falsafiy qarashlarining gumanistik va vatanparvarlik irmoqlari ta‘sirida shalkllandi va rivojlandi. Cho‘lpon hech qachon tor va cheklangan holda fikr yuritmagan. U keng va ochiq tafakkurni, erkin va ozod milliy yuksalishni, ma‘rifat va madaniyat orqali hayotni go‘zallashtirishni orzu qildi, Shu yo‘lda tinmay faoliyat ko‘rsatib, ijod qildi. Cho‘lpon o‘z sayohatnomasini quyidagi so‘zlar bilan yakunlaydi: «Shu kalta sayohatning natijasida ko‘p narsalarni ko‘rdik. 5-6 yillik buzg‘unlik tarixini joy-joyida varaqlab, o‘qib ko‘rdik. Buzg‘unlik haqiqatdan juda kuchlik. Buzg‘unlikni yo‘q qilib, yiqilg‘onni tiklash uchun juda zo‘r kuchlar, tuganmas g‘ayratlarga ehtiyoj bor. Yurt – buzulg‘on. Lokin uning munbat tuprog‘i ko‘chib ketgani yo‘q, joyida. U tuproq orqali yana yurtning yashnatmak siz va bizning qo‘limizda, hurmatli o‘quguvchilar»2.

Shaxsga sig‘inish, sinfiy kurash g‘oyalari avj olgan bir davrda «Millatchi» va «xalq dushmani» degan siyosiy tamg‘alar yopishtirilgan. Cho‘lpon she‘riyatida lirik qahramonning nozik, kamtarin va ulug‘vor ruhiy evrilish holatlari aks etadi. Uzoq-uzoqlardagi yulduzlar, mungli nur bag‘rida to‘lg‘ongan oy, tong sabosining sirli shivirlashi, bahor elchilari – ko‘m-ko‘k maysalarning mastona-mastona tebranishi va hokazolar hayotiy, ayni choqda, ilohiy go‘zallik ramzi bo‘lib tasvirlanadi. Lirik qahramon ulug‘vor tuyg‘ularga burkangan inson qiyofasida gavdalanadi. Xayoliy olamdagi hayotiy go‘zallikni ko‘rish, oddiylilikda ilohiy bir ulug‘vorlikni sezish, tuyg‘ular samimiyatidagi tantilik va hayot nas‘asidan erkalanish ohanglari Cho‘lpon poeziyasi xalqchilligini belgilovchi asosiy g‘oyaviy-falsafiy leymotivga aylanadi.

References

1. Sharafiddinov Ozod. Cho'lponni anglash, — T.: «Yozuvchi», 1994, 46-bet.
2. Adabiyot. Umumiy o'rta ta'limmaktablarining 11-sinfi uchun darslik. — T.: «O'qituvchi», 2004,